मराठी पुस्तके

ब्राह्मणांचें कसब

महात्मा जोतिबा फुले

12/27/2013

टंकन: हर्षला रामाणे

मुद्रितशोधन : आशा दादुडे

ब्राह्मणांचें कसब

" नवी पुस्तके" या सदराखाली "ब्राह्मणांचें कसब" या पुस्तिकेवर अभिप्राय देताना सत्यदीपिकाकर्ते बाबा पदमनजी यांनी म्हटले होते " रा. जोतीबा गोविंदराव फुले यांनी "ब्राह्मणांचे कसब" या नावाचे पुस्तक छापून प्रसिद्ध केले आहे. रा. जोतीबांनी आपले पुस्तक स्वदेशीय कुणबी, माळी, मांग, महार यांस अर्पण केले आहे. रा. जोतीबांनी ब्राह्मणाच्या कसबाचे यथार्थ वर्णन केले आहे. त्यात काही अतिशयोक्ती नाही. ज्यांस भटपणाची फारशी माहिती नाही व ज्यांचे वागणे कुणबी, माळी लोकांत नाही त्यांस कदाचित या पुस्तकात कवीने आपले कसब चालविले आहे असे वाटेल परंतु आम्हास जी काही भटपणाची माहिती आहे त्यावरून तर हे खरोखर ब्राह्मणाचेच कसब वर्णिले आहे असे वाटते. ब्राह्मणाचे कसब दोन आण्यात मिळते (पुणे, वेताळपेठ, कर्त्याचे दुकान) ".

(पहा : " सत्यदीपिका ", वर्ष १०, अंक १, जानेवारी १८७०)

PRIESTCRAFT EXPOSED

By

JOTI GOVINDRAO FULE

ब्राह्मणांचे कसब

हें लहानसें पुस्तक

जोति गोविंदराव फुले

यांनीं

लोकहितार्थ केलें आहे

—०—

“तूं सागर करुणेचा देवा तुजलाचि दु:ख सांगावें ।“

“तुजवांचुन इतरातें दिनमुख पसरोनि काय मागावें ।“

मुंबईत

इंदुप्रकाश छापखान्यांत छापिलें

—०—

१८६९

(पुण्यांत वेताळपेठेंत पुस्तककर्त्याच्या दुकानीं विकत मिळतें.)

—०—

किंमत दोन आणें

अर्पणपत्रिका

महाराष्ट्रा देशांतील

कुणबी, माळी, मांग, महार

यांस

हें पुस्तक

ग्रंथकर्त्यानें

परम प्रीतीनें

नजर केलें असे.

—०—

प्रस्तावना

ह्या लहानशा चोपडीला मोठी प्रस्तावना लिहिण्याची गरज नाही. आमच्या देशांत ब्राह्मणांचे महत्त्व किती आहे व ते धर्माच्या मिषानें लोकांवर केवढा जुलूम करितात हें प्रसिद्धच आहे. असें असतां कोणी म्हणतील कीं, हें पुस्तक रचण्याचें कारण काय ? तर त्यास असें उत्तर आहे कीं, ब्राह्मण आपला कावा सर्व जातींच्या लोकांसी सारखा चालवीत नाहींत. कुणबी, माळी वगैरे शुद्र लोकांत त्यांचे भटपण फार चालतें, आणि तें इतर जातीच्या व विशेषेंकरून सांप्रतकाळच्या सुधारलेल्या लोकांस फारसें ठाऊक नाहीं. जे विद्या शिकून सुधारले आहेत त्यांच्यामध्यें भटजीबुवांचें महात्म्य दिवसानुदिवस कमी होत चाललें आहे; परंतु अशी गोष्ट शुद्र जातींत नाहीं. तेथें अद्यापि बाजीरावाच्या वेळची भटशाई राज्य करीत आहे. अशा लोकांस त्यांच्या बंधनांतून सोडवावें म्हणून रा. जोतीबांनीं हा अल्प प्रयत्न केला आहे. त्यांचा दुसरा एक हेतु हा आहे, कीं, आमच्या समदृष्टि इंग्लीश सरकारनें आपल्या प्रजेंतील ह्या अतिउपयोगी वर्गास विद्या शिकवावी व तिच्या योगें त्यांचे डोळे उघडून त्यांस भटांच्या दास्यत्वांतून मुक्त करावें. हे हेतु सिद्धीस गेले असतां ग्रंथकर्त्याचे श्रम सफळ होतील.

B. P.

हिंदुस्थानांत ब्राह्मण सत्ताधारी होण्यापूर्वी या पुण्याक्षेत्री कोण कोण व कसकसे अधिकारी कोठकोठें होते व ब्राह्मणांनीं हा देश काबीज करून लढाईंत मोड होऊन सांपडलेल्या लोकांस दास करून बाकीच्या उरल्या माहा आरींतून परशुरामानें कित्येकांस देशोधडी करून बाकी उरलेल्या सर्व माहा आरींस पाताळीं घालून आद्यापि त्यांस कसे गांजीत आहेत याविषयीं पवाडा.

१

सत्ता नऊ खंड ॥ होती अखंड ॥
दाहावी तशीच काशीस ॥
जपले बहुत एकीस ॥

गुणगंभीर ॥ रणामधीं शूर ॥
नेमिले प्रत्येक खंडास ॥
खंडोबा नांव दिले त्यास ॥

वीरप्रचंड ॥ उभे मार्तंड ॥
मुख्य केले काळबैहिरिस ॥
वागवी नऊ खंडोबास ॥

देश आभंड ॥ सुभे उदंड ॥
योजिले पाहून खाशास ॥
मानिती सर्व नवलोबास ॥

मुख्य माहा सुभा[1] (ह्यसोबा) ॥ पाठिशीं उभा ॥
कमी नाहीं खबरदारीस ॥
दुय्यम काळबैहिरिस ॥

न्याय चौकशी ॥ सोपी सुज्ञाशी ॥
नेमिले बहुत मदतनीस ॥
मुख्य नव[2] (नवखणची जाणाई) खंडच्या न्यायास ॥

अनेक पायदळ ॥ घोड्याचें बळ ॥

कमी नाहीं तिरंदाजांस ॥
भिडविले भाले खांद्यास ॥

राजनितीने ॥ लढती शरतीनें ॥
झोंबती मल्ल ते युद्धास ॥
जपले बहुत एकीस ॥ १ ॥

लघु रजवाड ॥ पडतां कोडें ॥
धावून येती कुमकेस ॥
घेऊन सात[1] (सातीं आसरा) आश्रयास ॥

पाऊस पाणी ॥ आबादानी ॥
भोगिती सत्ता सावकाश ॥
लाजवी स्वर्गीं सुखास ॥

रत्नागिरी ॥ डोंगरावरी ॥
जात होते हवा खाण्यास ॥
पाहून थंड्या जाग्यास ॥

गड जेजुरी ॥ जाइ मल्लअरी ॥
बरोबर घेई प्रधानास ॥
नित्यशा बसे मसलतीस ॥

अती रंगेल ॥ नादीं लागले ॥
गुंतले ऐष आरामास ॥
कळाले परकी लोकांस ॥

दंगेखोरांनीं ॥ कट करूनी ॥
योजिले मुख्य ब्रह्मास ॥
लागले लुट धुमाळीस ॥

मार देऊन ॥ जेर करून ॥
दास बा केले बहुतांस ॥

ओळखुन पाहा या शुद्रास ॥

बाकी उरले ॥ लेश राहिले ॥
भिडले परशरामास ॥
जपले बहुत एकीस ॥ २ ॥

देशनात्याची ॥ प्रीत बंधूची ॥
मारिले बहुता उपऱ्यांस ॥
प्रतिज्ञा सोडऊं शुद्रास ॥

परशरामास ॥ झाला बहु त्रास ॥
पाहून विधवा बहिणीस ॥
झोडीले माहा आरीस ॥

नित्य भिडून ॥ मोड करून ॥
सोडिले नाहीं गर्भिणीस ॥
उपजल्या मारी बाळास ॥

द्विजवैरी ॥ माहा जो आरी ॥
आखेर आणला जेरीस ॥
पाताळीं घातले त्यास ॥

शोध काढिले ॥ नित्य वधिले ॥
पळविले परक्या भूमीस ॥
ओळख दे आतां परभूस ॥

उरले सुरले ॥ अति पीडिले ॥
म्हणती मांग महा आरीस ॥
भेट ह्या जुन्या क्षेत्र्यास ॥

कुरकुर पुरे ॥ मन चुरचुरे ॥
सोड सुडाची आतां आस ॥
सांगतो नीट तुला खास ॥

नित्य विनवितों ॥ तुला सुचवितों ॥
भोगशील अखेर गोत्यास ॥
जपले बहुत एकीस ॥ ३ ॥

केली धुळधानी ॥ शिवेना कोणीं ॥
सहज बंदी उदमांस ॥
ठेविना कोणी चाकरीस ॥

दाण्याला रे माहाग ॥ पोटाची रे आग ॥
सोई नाहीं पोट भरण्यास ॥
खाती मेल्या जनावरांस ॥

भूक माईना ॥ कळ साहिना ॥
हातामधीं घेती कचकुलास ॥
धडाका उष्टें मागण्यास ॥

माईसाहेब ॥ भाईसाहेब ॥
हाका मारिती सर्वांस ॥
घरांत आल्यागेल्यास ॥

चांडाळास ॥ उष्टें देण्यास ॥
मनाई धर्मी ब्राह्मणांस ॥
पाप जोडे देतां तुम्हास ॥

दारीं बसू नका ॥ मारूं नका हाका ॥
त्रासलों पाहून तोंडांस ॥
उठांना मारीन दगडास ॥

काय तुझा धर्म ॥ कळूं दे रे वर्म ॥
भिक्षा शुद्राची खातोस ॥
कोणता धर्म तुझा खास ॥

सोड गर्वास ॥ लाग मार्गास ॥
जाळ ह्या खोट्या धर्मास ॥

जपले बहुत एकीस ॥ ४ ॥

धन्य राणीबाई ॥ झोप कसी घेई ॥
आहेस मोर्च्याची धणीन खास ॥
सोडवी दीन बंधूस ॥

सर्व जगाला ॥ धडा त्वां दिला ॥
बंद केले गुलाम करण्यास ॥
लागेल बट्टा कीर्तीस ॥

नांव ऐकून ॥ आलों धांवून ॥
कधीं तूं येतीस पाहाणीस ? ॥
गांजिले मांगा माहारास ॥

गोरे कामगार ॥ मोठा दरबार ॥
सोपिती सर्व ब्राह्मणास ॥
मनामधीं भीती फार त्यांस ॥

माहीती थोडी ॥ मिजाज बडी ॥
भोगिती नित्य आरामास ॥
पुरविती हक्क पेनशनीस ॥

मांग माहाआरी ॥ जेर झाले भारी ॥
विसरले आपल्या महत्वास ॥
उमजेना शत्रुकाव्यास ॥

सूड घतला ॥ नीच मनिला ॥
शिवतां जाती आंघोळीस ॥
शिकवितो कोण लिहिण्यास ॥

शोध स्वताचा ॥ जोतिरावाचा ॥
कळिवतो राणीबाईस ॥
सोडवी गुलाम केल्यांस ॥ ५ ॥

२

ब्राह्मण जोशी शूद्राच्या घरीं मूल जन्मलें म्हणजे येऊन कसा पैसा उपटितो याविषयीं.

॥ अभंग ॥

सोहोम कोहोम नाद इतक्यांत ॥
आला गृहतात जोशीबुवा ॥ १ ॥

पुसे जन्मकाळ राशीचक्र मांडी ॥
चाळी बोटें कांडीं वेडा जैसा ॥ २ ॥

न्याहाळुनी सर्व भोळ्या पित्या बोले ॥
मुळावरी आलें बाळ तुझ्या ॥ ३ ॥

कृत्रिम्याचे बोल पडतांच कानीं ॥
घाबरले मनीं विद्याहीन ॥ ४ ॥

माता बाळाकडे पाहुनिया रडे ॥
सर्व केले वेड पाखांड्यानें ॥ ५ ॥

पाहून ही संधि उपाय सुचवी ॥
जपास बसवी ब्राह्मणास ॥ ६ ॥

अनुष्ठानीं दान ब्राह्मणांस करा ॥
आलें विघ्नवारा बसू नका ॥ ७ ॥

ग्रहधाक पीडा म्हणे कर्ज काढूं ॥
भांडीकुंडी मोडूं सुखासाठीं ॥ ८ ॥

जप अनुष्ठान यथाविधि केला ॥
मूढ नागविला ग्रहमीषें ॥ ९ ॥

ताप येऊनीया तान्हे घाबरलें ॥
मृत्युपंथीं गेलें लागलेंच ॥ १० ॥

पुत्र उत्साहाच्या सुखसोहळ्याचा ॥
आनंद मुळीचा भंग केला ॥ ११ ॥

पोटें जाळूं नका लोकां फसवूनी ॥
देवा रागऊनी जोती म्हणे ॥ १२ ॥

३

ब्राह्मण जोशी शूद्राच्या लग्नांत त्यास कसा बुचाडतो याविषयीं.

॥ अभंग ॥

मागणीच्या वेळीं जोशीबुवा येई ॥
राशीबळ पाही दिमाखानें ॥ १ ॥

स्वहिताची आस न्यून कल्पोनियां ॥
ग्रह योजूनिया जप स्थापी ॥ २ ॥

लग्न वर्तवितां दुकान मांडलें ॥
गणपती केले सुपारीचे ॥ ३ ॥

खारका खोबरें नैवेद्याचा भार ॥
दक्षिणा रीतसर पैसालूट ॥ ४ ॥

टिपी कागदांत तिथी नेमिलेल्या ॥
कुंकें शोभविल्या हातीं दिल्या ॥ ५ ॥

वर्ष वय गूण तोलून पाहाणी ॥
नाहीं येत मनीं ज्याच्या लेश ॥ ६ ॥

लग्नाचे आधीं मोठी गडबड ॥
धावे दुडदुड दोहींकडे ॥ ७ ॥

सुरवात केली वरा वस्त्रें देई ॥
भाळीं टिळा लावी देऊळांत ॥ ८ ॥

उठे झडकरी मांडवांत जाई ॥
बोले लवलाहीं त्वरा करा ॥ ९ ॥

हातीं शस्त्रें देई पाठराखे केले ॥
मामा नेमियेले परस्पर ॥ १० ॥

मध्यें उभा राहे हातीं अंतरपाट ॥
मंगळाचा पाठ सुरू केला ॥ ११ ॥

टाळ्यांच्या गोंधळी वाद्यांचा दणाण ॥
म्हणे शुभ लग्न सावधान ॥ १२ ॥

वधूवर दोघे बिचारे अज्ञानी ॥
दिलें गुंतवूनी जन्मभर ॥ १३ ॥

अगांतुक बाकी धांदलीनें येती ॥
हात पसरिती पैशासाठी ॥ १४ ॥

सूत गुंडाळूनी वधूवरां कोंडी ॥
दक्षिणा ती तोंडी बीजमंत्र ॥ १५ ॥

काड्यामुड्या जाळी लज्जाहोम केला ॥
नाही मनीं धाला लज्जाहीन ॥ १६ ॥

उभयतांच्या काळ तेलसाडी देतां[1] (साड्याच्या दिवशी धर्माच्या
हिमाईतीने शूद्रापासून आडवून पैसा फार घेतात).
नाक मुरडतां वेळ जाई ॥ १७ ॥

फार थोडी म्हणे मांडवखंडणी ॥
घेई तो भांडूनी अखेरीस ॥ १८ ॥

परजातीवर तुह्मी सोपूं नका ॥
बुडवितां फुका धर्ममीषें ॥ १९ ॥

वडील धाकुटे स्नेही उभयतांचे ॥
पंच स्वजातीचे निवडुनी ॥ २० ॥

वर्ष वय गुण प्रित परस्पर ॥
पाहा सारासार तपासूनी ॥ २१ ॥

देवा प्रार्थूनिया घालवावी माळ ॥
मेळऊनी मेळ आनंदाचा ॥ २२ ॥

ब्राह्मणांचे येथें नाहीं प्रयोजन ॥
द्यावे हाकलून जोती म्हणें ॥ २३ ॥

४

ब्राह्मण जोशी शूद्राच्या घरांत ऋतुशांतीच्या वेळीं अनुष्ठान वगैरे करून तूपपोळ्यांची चंगळ कशी उडवितो व दक्षिणा कशी घेऊन जातो याविषयीं.

॥ अभंग ॥

ऋतु प्राप्त होतां साधिती बा वेळ ॥
साहिना ती कळ उभा दारीं ॥ १ ॥

दाविती उल्हास बोलून मंजूळ ॥
पोटीं तळमळ द्रव्यलोभ ॥ २ ॥

सोडूनीया लाज विचारीती काळ ॥
पाही राशीबळ पंचांगांत ॥ ३ ॥

जप अनुष्ठान स्थापिती निवळ ॥
झटती केवळ जसे स्नेही ॥ ४ ॥

ब्राह्मणभोजन तूप चळचळ ॥
दक्षिणा तुंबळ आधीं बोली ॥ ५ ॥

फुकटचे खाती दाटविती नळ ॥
करी मळमळ पाणी पीतां ॥ ६ ॥

धनी जेवतांना उठे पोटशूळ ॥
गुळवणी गूळ पाणी घाला ॥ ७ ॥

भोंदिती अज्ञानी गृह पाठबळ ॥
इहलोकी काळ पोटबाबू ॥ ८ ॥

आप्तसोयऱ्यांचा मेळवूनी मेळे ॥
त्यागावें समूळ पाखांड्यास ॥ ९ ॥

प्रार्थना देवाची भोजन निर्मळ ॥
सदा सर्वकाळ जोती म्हण ॥ १० ॥

५

ब्राह्मण जोशी शूद्रानें घर बांधलें म्हणजे घरभरणीच्या वेळीं आपण ताजा स्वयंपाक खाऊन उरलेला शिळा पाक घरधण्यांस ठेवून कसा जातो याविषयीं.

॥ अभंग ॥

पाया उन्हामध्यें बिगारी खांदिती ॥
टोपली वाहाती मलम्याची ॥ १ ॥

गगनीं पाहाडीं गवंडी चढती ॥
विटा त्या मांडिती गाऱ्यामध्यें ॥ २ ॥

माकडाचेपरी सुतार वेंगती ॥
लांकडें जोडिती कळाशीनें ॥ ३ ॥

पोटासाठीं सर्व यातना भोगिती ॥
नाहीं पोटीं भीती कामकऱ्या ॥ ४ ॥

घामाचे पाझर थेंब टबकती ॥
सर्वदा झटती दया फुटे ॥ ५ ॥

श्रम पाहूनिया धनी खुष होती ॥
वचन बा देती जेवणाचें ॥ ६ ॥

अशा जेवणास वास्तु नांव देती ॥
खुशामती येती अखेरीस ॥ ७ ॥

देऊन मुहूर्त दिवस नेमिती ॥
नादी लाविताती घरधनी ॥ ८ ॥

ब्राह्मणभोजन होम करविती ॥
ढाला उभारीती निशाणांच्या ॥ ९ ॥

थाप देऊनिया भोजन सारिती ॥
दक्षिणा ती घेती यथासांग ॥ १० ॥

संध्याकाळ झाला आशीर्वाद देती ॥
बुडवूनी जाती अज्ञान्याला ॥ ११ ॥

धनी कामगार तोंडाकडे पहाती ॥
शिळा पाक खाती सावकाश ॥ १२ ॥

भोळ्या भाविकाला ठक फसविती ॥
अधोगती जाती जोती म्हणे ॥ १३ ॥

॥ अभंग ॥

जळो जळो तुमचें जिणें ॥
उद्योग्या आधीं ताजें खाणें ॥ १ ॥

हे बा कृत्य लाजिरवाणें ॥
समजोत कपटी शहाणें ॥ २ ॥

घ्यावी घ्यावी माझी भाक ॥
जरी कां सांगेन अनेक ॥ ३ ॥

स्वकष्टानें पोटें भरा ॥
जोती शिकवी फजितखोरा ॥ ४ ॥

६

ब्राह्मण शूद्राच्या घरीं पोथी वाचायाचे निमित्तानें शिरून त्याच्या संसार खटल्यांत हात घालून त्यास कसा बुडवितो याविषयीं.

पवाडा

बामनी कावा ॥ समजुन घ्यावा ॥
आहेत आकलेचे खबरदार ॥
शहाणे ठक आरपार ॥

ऋषिमंडळ ॥ धर्मांचे बळ ॥ वेद सबळ ॥
कडक बिजली श्रापाचें घर ॥
देवा[१] (भृगुनामक ऋषीने विष्णूच्या छातीवर लाथ मारली होती). लाथ छातीवर ॥

शिपायी क्रूर ॥ लेखणिस धार ॥
दास बा केले महावीर ॥

ब्रह्मा मुख्य शिरावर ॥

रणीं रणशूर ॥ घुसे बेशीर ॥
तिराचा मार अनीवार ॥
परशरामाचें लष्कर ॥

विद्याहीन ॥ शुद्र पाहून ॥
हळूच कसा गांठितां त्याला ॥
लागतो पोथ्या वाचायाला ॥

बोध करितो ॥ महत्त्व शिकवितो ॥
चुकेना नित्य नेमाला ॥
गरीबी दावी भोळ्याला ॥

अट्टल धूर्त ॥ पाहून मुहूर्त ॥
समाप्ति दिवस नेमिला ॥
उपटी शालदुशाल्याला ॥

गोडी लावून ॥ होई कारकुन ॥
आटपी सर्व कारभार ॥
शहाणा ठक आरपार ॥ १ ॥

उघडी दप्तर ॥ पाही सत्वर ॥
रोखे निवडी प्रतवार ॥
तगादे धाडी घरोघर ॥

पैसा उगवी ॥ नोक दाखवी ॥
हुशारी छाप धन्यावर ॥
अर्ज्या दांड कुळावर ॥

निऱ्या सोडिती ॥ फिरे कोडती[१] (कोडतांत) ॥
माठला अर्जी वाचणार ॥
ठराव पाती बरोबर ॥

कुळा घरीं जाई ॥ सूचना देई ॥
अर्जी केली तुजवर ॥
सांगतो फेड उपकार ॥

माझी समजुत ॥ काढ एकांत ॥
घेवितो तुमची तकरार ॥
करवितो हप्ते मुकरर ॥

करून फितुर ॥ मुठ केली गार ॥
धन्याची समजूत वरवर ॥
उभयतां देई गाजर ॥

फिरून भागला ॥ खरा श्रमला ॥
झोंप आली आंगी सुरसुर ॥
आंगमोडे देई वारंवार ॥

कामाचा नीर ॥ पोशिला धूर ॥
घराला जाई सूत्रधार ॥
शहाणा ठक आरपार ॥ २ ॥

पाडवा गुढी ॥ ढाल फडफडी ॥
रामजन्माचा पसार ॥
काढी हनुमंत पाठीवर ॥

आषाढमासी ॥ एकादशी ॥
बाकी चार सोमवार ॥
पूजवितो बैल बेंदूर ॥

नागपंचमी ॥ कृष्ण अष्टमी ॥
ब्राह्मणभोजनाचा भार ॥
चंगील तूप पोळीवर ॥

पिंड मांडितो ॥ पाया पडवितो ॥
भादवी भट्टि व्यापार ॥

माजला तट्टू गुलजार ॥

विजय दशमीस ॥ पुजवी घोड्यांस ॥
फराळ धनतेरस वर ॥
लक्ष्मुमी-पूजन वहीवर ॥

तुळशी लग्नांत ॥ मकरसंक्रांत ॥
वाचितो वर्षफळ सार ॥
मजुरी घेतो हातावर ॥

पैसा उडाला ॥ शुद्र बुडाला ॥
उरला होळी संवस्कार ॥
मारवी बोंब आखेर ॥

मनीं कल्पिलें ॥ ग्रहण योजिलें ॥
दानधर्माचा भडिमार ॥
शहाणा ठक आरपार ॥ ३ ॥

हिशेबी घोळ ॥ सर्व गोंधळ ॥
वाढवी कर्ज डोईवर ॥
आंतून होई सावकार ॥

पैशावर जीव ॥ येईना कींव ॥
अर्ज्या करवी धन्यावर ॥
पैसा देई गाहाणावर ॥

वेळ पाहून ॥ संधि साधून ॥
मागणी नेट त्याजवर ॥
तगादा धाडी पाठीवर ॥

दाम दुप्पट ॥ सर्व एकवट ॥
नोंदिती गहाणखतावर ॥
दुमाला पुस्त रजिष्टर ॥

संध्या सोवळें ॥ भस्म टळटळे ॥
कडकली मर्जी धन्यावर ॥
निंदितो खर्चिक हा फार ॥

वर्जिले घर ॥ घरीं व्यापार ॥
चालवी हात गाहणावर ॥
जाळितो पोट व्याजावर ॥

हातावर देई ॥ लेहून घेई ॥
वायदा आट स्टांपावर ॥
ठोकली अर्जी आखेर ॥

धन्यावर जीव ॥ केली मोठी कींव ॥
बक्षिस बीनभाडे घर ॥
शहाणा ठक आरपार ॥ ४ ॥

घालुनी फासा ॥ कोंडिला खासा ॥
मोहरा हिमतीचा फार ॥
कपाळ टेंकी हातावर ॥

तडजोड केली ॥ खार्ती चढावेली ॥
बेदावा वतनावर ॥
केला शेवट उपकार ॥

उपाय खुंटला ॥ ताप पेटला ॥
झाला तुरंगी वतनदार ॥
स्त्रियेवर पडला संसार ॥

घर नाहीं दार ॥ वाढला आहार ॥
आखेर पोट दळणावर ॥
भोंवतीं पोरें जोजार ॥

बाईस जाऊं द्या ॥ पोट भरूं द्या ॥
गाईन दुसऱ्या मधीं सार ॥

टाळी देतो हातावर ॥

राणीबाई ॥ शोधून पाही ॥
पाप हें तुझ्या शिरावर ॥
काय ! तूं जबाब देणार ? ॥

समज कांहीं धरीं ॥ उमज अंतरीं ॥
कर विद्येचा प्रसार ॥
सोडू नये कर्तव्य सार ॥

जोतीराव ॥ कसा देई डाव ॥
गवसून राजनीती वर ॥
शहाणा ठक आरपार ॥ ५ ॥

७

शूद्राच्या अंतकाळीं ब्राह्मण वैद्य भटजी व कारटा बनून त्याच्या बायकोस क्रुरपणें कसा नाडितो याविषयीं.

पवाडा

शुद्र जर्जर ॥ चाले काठीवर ॥
तीन पायाचे पशू बनले ॥
तगादे यम दारीं बसलें ॥

करी तळमळ ॥ बुद्धिला बळ ॥
मन संसारीं अतीं रिझलें ॥
मायाजंजाळीं किती रुतले ॥

झाला घाबरा ॥ पडे पसारा ॥
लष्कर वैद्याचें हललें ॥
कैदी पडद्यामधीं केले ॥

नाड्या पहाती ॥ मात्रा योजिती ॥
औषध किमतिचें दिलें ॥
पैसे धांदलिनें नेले ॥

वार्ता ऐकून ॥ आला धावून ॥
पंख कागाचे फडफडले ॥
सोंग भट्टाचें मधीं आलें ॥

चित्ता उडाला ॥ डाव मांडिला ॥
भडभड पुराण वाचिलें ॥
दानधर्मास सुरू केलें ॥

दुखणें जड ॥ मधीं बडबड ॥
ऐकतां कानठाळ बसले ॥
रोगी ऐकेना बोले ॥

दान मागे दान ॥ पशु गोदान ॥
अखेर जोडे घेतले ॥
तगादे यम दारीं बसले ॥ १ ॥

स्त्री गरगर ॥ घार जसी फिरे ॥
अश्रुपातांचा लोट चाले ॥
हृदयीं काळीज होरपळे ॥

मानला खाई ॥ भिरभिर पाही ॥
पतिकडे नीट न्याहाळीलें ॥
जसें का आकाश कोसळलें ॥

उठे लवलाही ॥ पोराकडे जाई ॥
उचलून कडेवर घेतलें ॥
दुग्ध घाईनें पाजिलें ॥

सोडी झटकुन ॥ येई परतून ॥
ब्राह्मण मधीं आडवे पडले ॥

बोलणें स्त्रीचें बंद केलें ॥

जीव तरफडे ॥ रोंख पतिकडे ॥
खालीं हनवटिला धरलें ॥
मुके वोटाला हाळूच दिले ॥

दान करूं द्या ॥ स्वस्थ मरूं द्या ॥
क्लेश संसार पुरे झाले ॥
आमंत्रण देवाचें आलें ॥

पुरे कर आतां ॥ खोटी ममता ॥
फुसफुस पुराण लाविलें ॥
व्यर्थ हें जन्म दवडिलें ॥

द्विज हयगई ॥ करतां सोई नाहीं ॥
कैक पाहा आधोगती गेले ॥
तगादे यम दारीं बसले ॥ २ ॥

अती व्यापिला ॥ प्राण त्यागिला ॥
वेटुळें ममतेचें पडलें ॥
भट्टाला मधीच कोंडिलें ॥

हळूच निघाला ॥ घरीं पोंहचला ॥
भोजन यथासांग केलें ॥
कारटे स्मशानीं बनले ॥

मनीं योजून ॥ ग्रह धुंडून ॥
त्रिपादा शोधून काढलें ॥
मन भौताचे खचविले ॥

विधि सुरू केले ॥ मंत्र बोलिले ॥
पिठाचे पुतळे करविले ॥
दभ तीर्थानें स्थापिले ॥

द्रव्य घेवून ॥ अग्नि देऊन ॥
नाडून घरी परत गेले ॥
डोम कागानें अंतीं पिडले ॥

आह उरले ॥ स्वस्थ बसले ॥
बाईला समजाऊं लागले ॥
मुलानें पोटासीं धरिलें ॥

कंवटी फुटली ॥ सर्व उठलीं ॥
कंबर बाईची खचली ॥
घरीं मित्रांनीं पोहचविली ॥

कारटा येई ॥ हळूच सुचवी ॥
बेत विधिचे ठरविले ॥
तगादे यम दारीं बसले ॥ ३ ॥

वडील पुत्राला ॥ जीन घातला ॥
गरुडपुराण नाचविले ॥
विधी नऊ दिवस करविले ॥

दाहावा दिवस ॥ जमवी सर्वांस ॥
भाताचे ऊंडे मांडीवले ॥
कावळ्या भोजन देविवलें ॥

भांडीं कुंडीं दान ॥ छत्री निदान ॥
मन काठीवर बसलें ॥
शेवटीं जोड्यानें तृप्त झाले ॥

धूर्त अट्टल ॥ केला सट्टल ॥
भट्टानें शुद्रा ठकविलें ॥
ज्ञान सर्वांचें कसें खुंटलें ॥

कर्जबाजारी ॥ झाला बहुपरी ॥
धर्म थापिनें किती लुटले ॥

त्राण तेराव्या नाहीं उरलें ॥

भट्ट धनको ॥ शुद्र ऋणको ॥
कर्ज शेतावर काढिलें ॥
भोजन जातीला दिलें ॥

थोड्या दिवसांत ॥ व्याज मुदलांत ॥
गहाणखत चोख नवें केलें ॥
मिराशी भट्ट वारस झाले ॥

निमकहरामी ॥ मोठा गुलामी ॥
चाकरी यजमाना ठेवलें ॥
तगादे यम दारीं बसले ॥ ४ ॥

गवत काढिती ॥ मदत करिती ॥
बाईचे सुखसोहळे गेले ॥
वेळेला तुकडा ना मिळे ॥

वित्त उडालें ॥ दांत पडले ॥
कोरडी भाकर ना गिळे ॥
मुलाकडे पाहून तळमळे ॥

पोटाने गेली ॥ मरुं घातली ॥
भट्टा भेटिला बोलिविले ॥
अती गरीबी म्हणोन त्यजिले ॥

बाई वारली ॥ शेतीं पुरली ॥
गरुडपुराण कोठें लपलें ॥
भट्टानें तोंड केलें काळें ॥

राणीबाई ॥ लक्ष देई ॥
दु:ख हें रडून गाईलें ॥
द्विजांनीं शुद्रा गांजिलें ॥

शिकिव शुद्राला ॥ पंगु बंधुला ॥
दास ब्रह्मानें मुळीं केलें ॥
ज्ञान देण्याचें बंद ठेवलें ॥

किर्ती ऐकून ॥ आलों धावून ॥
जगामधीं दास सोडविले ॥
धडे त्वां कैकाला दिले ॥

राव जोतिचे ॥ मार फुलांचे ॥
ओळखून शत्रू झोडिले ॥
तगादे यम दारीं बसले ॥ ५ ॥

८

ब्राह्मण शुद्रास प्रतिवर्षी भाद्रपदमासीं पक्षांत व वर्षातील साधारण सणावारांत व सूर्यचंद्राच्या ग्रहणकाळीं कशा भुलथापी देऊन बुडवितो याविषयीं.

॥ अभंग ॥

शेती दास केला सोडीना शुद्राला ॥
कर बसविला वर्षासन ॥ १ ॥

वसुलाचा थाट भाद्रपद मासीं ॥
सोडीना पुत्रासीं जन्मभर ॥ २ ॥

संक्रांती पाडवा भोके सर्व सणीं ॥
लाज नाहीं मनीं वाटोळ्याच्या ॥ ३ ॥

तीर्थयात्रेठायीं बगळ्याचे परी ॥
द्रव्यहीन करी भाविकास ॥ ४ ॥

व्यतिपात पुत रिकामक्या वेळीं ॥
फिरे आळोमाळीं भीकमाग्या ॥ ५ ॥

ग्रह आकाशीचें सोंग उभे केलें ॥
लळिती आणिलें द्रव्यलोभे ॥ ६ ॥

लाथाबुक्या बाकी[१] (शिवाय) दान सर्व घेई ॥
बुडवूनी जाई कुणब्यास ॥ ७ ॥

तगाद्याची तुम्ही वाट पाहूं नका ॥
मारा बोंबा हाका जोशा नांवें ॥ ८ ॥

व्याजबट्ट्यासुद्धां नाटक्याची बाकी ॥
फेडा बीनचुकी रोखारोखी ॥ ९ ॥

आतां तरी तुम्ही शुद्रा भोंदु नका ॥
जोतीबाचा ठोका ऐकुनिया ॥ १० ॥

९

ब्राह्मणाचे साधारण गुण व कामें—यांचा अति लोभ व तो तृप्त करून घेण्यासाठीं जी ठकबाजी करितो याविषयीं.

॥ अभंग ॥

उत्तम ब्राह्मण जन्म हिंदुस्थानीं ॥
दिसे शुद्रावाणी अखंडीत ॥ १ ॥

दोरा घालुनीया शुद्र द्विज केला ॥
नाहीं पालटला जरा कोठे ॥ २ ॥

द्वाड खोडकर स्वभाव देहाचा ॥
जाईना सुळीचा वज्रलेप ॥ ३ ॥

स्नान संध्या नित्य टिळाटोपीवर ॥
घेती मांडीवर जारीणीस ॥ ४ ॥

नेसुनी सोवळें विटाळसा झाला ॥
शिवेना शूद्राला शुद्ध कैसा ॥ ५ ॥

श्रवण वेदाचें शुद्रा बंद केलें ॥
मुळीं शिकवीलें इंग्लिशांना ॥ ६ ॥

भूदेव होवूनी पायां पडविती ॥
पायथीं पडती रांडांच्या हो ॥ ७ ॥

शूद्राला भोजन दुरून वाढिती ॥
मद्यपान घेती शाक्तमिषें ॥ ८ ॥

पायधुववणी शूद्रा तीर्थ देती ॥
मुखरस पिती यवनीचा ॥ ९ ॥

विद्याहीन शूद्र लज्जाहीन झाला ॥
जोडा सांभाळीला ब्राह्मणाचा ॥ १० ॥

हातांतील जोडे मधीं टांकू नका ॥
शोध करा नीका जोती म्हणे ॥ ११ ॥

–समाप्त–